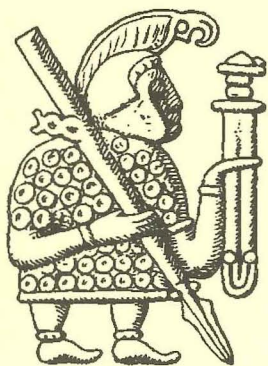

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

2015/2

Lasse Sørensen's dissertation is in many ways an eye opener. He discusses and interprets the evidence for the adoption of agriculture in a bold way. The book is almost exhausting in its attention to detail, but presenting the material in this way does give the reader a very detailed picture of the evidence. Sørensen's study of the material culture is very thorough. He puts forward his arguments for a migrating farming population in a most convincing way, that will be the starting point for new discussions regarding neolithisation. Of course there will always be a heated discussion of the neolithisation of South Scandinavia, especially regarding indigenous or external influences. This discussion has gone on for decades, and not least since the early 1980s. When first encountering Sørensen's work I must confess that I thought he was completely in the dark. After reading his dissertation and serving on his PhD assessment committee I have largely changed my mind. His arguments are well founded in a thorough knowledge of the material culture, and he uses his theoretical framework in a challenging way. Sørensen's ideas will surely be much discussed over the coming years.

Mats Larsson

Institutionen för Kulturvetenskaper
Linnéuniversitet
SE-392 34 Kalmar
mats.larsson@lnu.se

Kerstin Eidlitz Kuoljok, *Den samiska sitan och vinterbyarna. En utmaning*. Institutionen för kulturantropologi och etnologi, Uppsala universitet 2011. 105 s. ISBN 978-91-506-2181-5.

Målsettingen med denne boken er i følge forfatter «att försöka begå lustmord på en idé som irriterat mig i många år». Offeret er en påstand geografen og geologen Väinö Tanners fremsatte i det omfattende «antropogeografiske» verket *Skollapparna* i 1929. Han hevdet der at Petsamo-sameenes daværende bosetningsmønster, der største delen av befolkningen i en »sita» (*siida*, et lokal samfunn med et visst territorium) samlet seg i felles »vinterbyer» i vinterhalvåret, var et velbevart eksempel på en opprinnelig samisk sam-

funnsorganisering som tidligere også hadde eksistert i andre samiske områder. Han hevdet dessuten at en del av Petsamosamenes rettslige og administrative instanser, regler for eiendomsforhold etc. var like velbevarte eksempler på en »ursamisk» samfunnsorganisering. Tanners teori ble snart en truisme som har hatt omfattende innflytelse på forskning vedrørende eldre samisk bosetningsmønster og andre samfunnsmessige forhold. Innenfor arkeologi har analogier til det »velbevarte» østsamiske samfunnet ikke bare blitt brukt i studier av samiske kontekster, men også blant annet for å argumentere for visse samfunnsforhold i tidlig metalltid og yngre steinalder.

Jeg kan forstå at Eidlitz Kuoljok er irritert over at denne truismen inntil ganske nylig har blitt reproduert i forskningen, særlig med tanke på at hun allerede i 1987 skrev en artikkel i *Rig* som påpekte at det Tanner beskriver som »ursamisk» er mistenkelig likt visse trekk ved organiseringen av russiske *pogoster*. Delvis reflekterer de østsamiske »tradisjonene» mer eller mindre direkte 1860-tallets russiske bondeavgivning. Eidlitz Kuoljoks konklusjon var at den østsamiske samfunnsorganiseringen mer sannsynlig skyldtes russisk statlig påvirkning enn gamle samiske tradisjoner. Men artikkelen fikk ikke det gjennomslaget hun hadde forventet. Dette er en av grunnene til at hun tar temaet opp igjen i denne boken.

Siden Eidlitz Kuoljok utga nevnte artikkel har det likevel foregått en bevisstgjøring, i det minste innenfor samisk arkeologi, om at Tanners teorier ikke nødvendigvis medfører riktighet. Særlig Edel Bergs diskusjon i hennes upubliserte hovedoppgave *Arkeologi i grenseland* fra 2001 (Tromsø) har hatt innflytelse. Hun tar der opp nettopp arkeologers bruk av analogier fra østsamisk etnografi generelt og Tanners arbeid spesielt. Berg finner flere svakheter i Tanners argumentasjon, og påpeker at hans bok var et bestillingsverk fra politisk hold i en historisk situasjon der Petsamo hadde tilfalt Finland etter 1. verdenskrig. De finske myndighetene ønsket mer kunnskap om området og mulighetene for ressursutnyttelse der, mens Tanners agenda synes å ha vært å gi et mer positivt bilde av samene enn det som var vanlig tidlig på 1900-tallet, samt å fremstille den samiske kulturen i Petsamo-området som særlig verdt å bevare.

Eidlitz Kuoljok gjengir Bergs hovedoppgave i korte trekk og berømmer den, men sier at Berg ikke kom helt fram. Etter Eidlitz Kuoljoks mening innebærer den fremsatte kritikken av Tanner at man helt må forlate hans tekst fra 1929 og gå andre veier for å forstå »samhället bland jägare och fiskare som hade några renar som transportdjur». Slik jeg forstår det sikter hun til samiske samfunn før reindriften og koloniseringen ble mer omfattende fra 1500- og 1600-tallet og framover. I nærværende bok kommer hun imidlertid ikke med så mange nye tolkningsforslag for disse samfunnene, men fokuserer i stedet på å underbygge kritikken av Tanners teori ytterligere gjennom å presentere etnografisk og historisk materiale som taler for at samiske samfunn var sterkt influert av russisk stat og kirke lenge før Tanner gjorde sitt feltarbeid.

Det er som sagt særlig de russiske bondereformene på 1860-tallet i forbindelse med opphevingen av livegenskapet som opptar forfatteren. Disse har paragrafer som pålegger samfunnsorganisering i former som sammenfaller med det Tanner beskriver som noe særegent »ursamisk». Eidlitz Kuoljoks svenske gjengivelsen av disse russiske kildene er i seg selv et viktig bidrag til forskningen, siden de ellers ville være vanskelig tilgjengelige for mange i Norden på grunn av språkbarrieren. Dessverre er antallet kilder og paragrafer som refereres ganske lite og til dels synes utvalget dårlig begrunnet. Eidlitz Kuoljok understreker at hun ikke har kastet seg inn i et årelangt prosjekt med å skrive Kolahalvøyas (samers) historie basert på primærkilder, noe som også er unødvendig for å belyse problemene med Tanners innflytelse på forskning om samisk fortid. Derimot fremstår det som underlig at hun velger å diskutere utvalgte paragrafer fra bonde-lovgivningen fra 1861, i forbindelse med opphevingen av det private livegenskapet, når det i følge henne selv var lovgivningen fra 1866, i forbindelse med opphevelsen av det statlige livegenskapet, som hadde størst betydning for samfunnsorganiseringen i nord. Dette fordi samene ble regnet som statlige bønder i administrativ og rettslig forstand. I følge forfatteren har det vært vanskelig å få tilgang til lovteksten fra 1866, men hun oppgir at den er diskutert i en rekke andrehåndskilder. Dermed burde det vært mulig å gå

nærmere inn på disse åpenbart mer relevante lovparagrafene enn det som gjøres i boken.

Det er også en svakhet at en rekke øvrige interessante fakta og faktorer i russisk historie og lovgiving gjengis fra mindre tillitvekkende kilder. For eksempel refereres det til en del informasjon på Internett som er uten avsender og datering. Dette gir inntrykk av at alle kilder på Internett har blitt vurdert som like holdbare. Her burde redaktøren ha gitt innspill til enkle forbedringer, særlig fordi dette er en utgivelse som må antas å være ment som et innlegg i den akademiske debatten: Boken er utgitt i serien DiCA (Dissertations and Documents in Cultural Anthropology) av Institutionen för Kulturanthropologi och etnologi, Uppsala Universitet. Samtidig antyder bokens form at Eidlitz Kuoljok har hatt en bredere leserkrets i tankene. Hun fører et direkte språk som kan være forfriskende og som gjør teksten lett tilgjengelig, men som også tydeliggjør svakheter i argumentasjonen.

Et spørsmål hun bringer på bane er hvorvidt samene på Kola eide og kunne avhende jord. Som svar beskriver hun det svenske *skattefjällsmålet*, an gående samiske rettigheter til land og vann i nordre Jämtland, der Högsta Domstolen i 1981 kom med en diametralt ulik tolkning og dom enn den som tidligere var avgitt i tingsrätten. Siden dette rettighetsspørsmålet ikke lot seg besvare entydig i det svenske rettssystemet, er Eidlitz Kuoljok konklusjon: »...hur skulle jag då kunna reda ut att både staten och samerna ägde markerna på Kolahalvön». Som leser undrer jeg meg over denne konklusjonen på et spørsmål forfatteren selv velger å ta opp, og over at en erfaren, russiskkyndig forsker som Eidlitz Kuoljok ikke har funnet fram til diskusjoner som kunne kastet lys over saken. Ikke minst fordi hun i sin artikkel fra 1987 (s. 74 f) oppgir at samene ikke eide jord som sådan, men såkalte »buer» som gjorde dem berettiget til bruksrett. Siidaene tildelte eierne av buer en tilsvarende andel mer eller mindre produktive land- og vannområder, og det var buene, altså bruksretten, som kunne avhendes etter eget ønske. Det fremgår ikke i den foreliggende boken om forfatteren nå har revurdert denne forståelsen, og om det i så fall bunner i tilgang på nye kilder.

Hovedtemaet i boken er kritikken av Tanner, en kritikk som åpenbart er på sin plass og som

støttes av de kildene som refereres. Disse kildene virker imidlertid noe tilfeldig valgt og ufullstendige, og det bidrar dessverre til en generell skepsis til Eidlitz Kuoljoks argumentasjon. Tanner på sin side refererte til et imponerende antall russiske kilder og hadde inngående personlig kjennskap til området han beskrev etter mange års arbeid i regionen. Selv om han har sett bort fra det kildematerialet som Eidlitz Kuoljok gjengir, og selv om teoriene hans per i dag er delvis utdaterte, er det grunn til å tro at beskrivelsene hans bygget på en viss kunnskap. Dermed kan *Skoltlapparna* fra 1929 fremdeles inneholde verdifull informasjon for den kildekritiske leser. Eidlitz Kuoljok påpeker selv at Tanner var barn av sin tid, noe som i stor grad forklarer de kultur- og økodemeterministiske og evolusjonistiske ideene han fremmet om samiske samfunn, men hun tar ikke hensyn til dette i sin kritikk og sier i stedet at han resonnerer »helt sansløst». Dette mener hun at man ikke behøver å være forsker for å se, men kanskje »gammal forskare for att vilja säga ... offentlig». Jeg vil hevde at diskusjon og kritikk av både nåtidig og fortidig forskning selvfølgelig er et gode og en nødvendighet, men kritikken må formuleres på en saklig måte som tar hensyn til kontekst og formål for det arbeidet som vurderes, noe som ikke er fremtredende i Eidlitz Kuoljoks tekst. For øvrig har eldre samiskrelatert forsknings deterministiske og evolusjonistiske rammeverk blitt kritisert av både yngre og eldre forskere gjennom i flere tiår.

I dagens forskningsklima er det lettere å slutte seg til forfatterens ønske om at alle retrospektive studier av samisk samfunnsutvikling må ta hensyn til den store betydningen handel, misjon og kolonisering har hatt for samisk kultur langt tilbake i tid. Her peker Eidlitz Kuoljok på et kritisk punkt, nemlig forståelsen av at de samiske samfunnene ikke har levd i isolasjon, men blitt formet og omformet i stadig samspill med omverdenen. Hun presenterer imidlertid selv en forståelse av eldre samiske samfunn som jeg finner problematisk, først og fremst fordi den synes å være basert på magesfølelse og generelle forestillinger om grupper som livnærer seg av jakt, fiske og reindrift. Blant annet mener Eidlitz Kuoljok at samene antagelig ikke hadde noe overordnet rettsorgan før staten kom inn i bildet

»eftersom allmänmänskliga regler som att man inte ska mördra och stjäla, säkert fanns bland samerna också före dopet och utan »rättskipande organ». Hun stiller seg helt uforstående til Tanners beskrivelse, med kildehenvisninger, av hvordan en dødsstraff utsagt av en samisk domsinstans kunne iverksettes, fordi jegere og fiskere som ilegger dødsstraff ikke »stämmer ... med min bild av dem». Eidlitz Kuoljok er en erfaren forsker, men uten ytterligere underbygning er dette selvfølgelig ikke holdbare argumenter i akademisk kontekst. I tillegg reflekterer disse uttalelsene etter min mening en urfolksromantikk som er like lite egnet til å finne svar på hvordan fortidens samiske samfunn fungerte som Tanners kulturdeterminisme og overoptimistiske retrospektivitet.

Som arkeolog reagerer jeg nødvendigvis også på at Eidlitz Kuoljok konkluderer med at det ikke finnes datagrunnlag for å vurdere samiske former for samfunnsorganisering før koloniseringen i tidlig ny tid, særlig når hun selv refererer til arkeologiske arbeider for å underbygge at det ikke har eksistert vinterbyer i de vestlige delene av Sápmi før i nyere tid. Den arkeologiske forskningen hun refererer til viser nettopp en kronologisk og geografisk variasjon i samisk samfunnsorganisering. Den inneholder også konkret diskusjon av Tanners teorier og referanser til Bergs arbeid, noe som understreker at arkeologer allerede er oppmerksomme på problemene med Tanners antagelse om at vinterbyer var et »ursamisk» samfunnstrekk. *Den samiska sitan och vinterbyarna* representerer derfor mer et supplement, med presentasjon av ytterligere interessante kilder, enn den endelige tilbakevisningen av Tanners teori boken introduseres som. Når det er sagt, kan forfatteren ha rett i at en så grunnfestet og ofte gjentatt idé kanskje må motsies mer enn en gang. I så måte gir boken definitivt sitt bidrag.

Vi står overfor en kort tekst, utformet som et debattinnlegg mer enn som en avhandling. Boken har et beskjedent utseende, med A5-format og naturhvitt omslag. Med unntak av to små kart er omslagsbildet den eneste illustrasjonen. Dette gjengir Emil Åbergs sort-hvitt grafiske trykk av *Lappar som rådslår*. Eidlitz Kuoljok sier at dette bildet uttrykker noe av det hun vil ha sagt i ord, men som leser ville jeg satt pris på en grundigere

diskusjon og situering av både illustrasjonen og de andre kildene som presenteres. For eksempel kunne man klargjort de ulike kildenes innhold og verdi ved å gjengi de russiske titlene i litteraturlisten på svensk, og ikke bare på russisk med kyrilliske bokstaver. Dette ville styrket bokens udiskutable bidrag som formidler av potensielt interessante, men for mange av oss i Norden ukjente og vanskelig tilgjengelige russiske kilder.

Marte Spangen

Institutionen för arkeologi och antikens kultur
Stockholms Universitet
SE-106 91 Stockholm
marthe.spangen@ark.su.se

Caroline Ranby, *Skånes kyrkor. En kulturhistorisk resa genom 1000 år*. Lund 2014. 274 s. ISBN 978-91-7545-204-3.

Når serien Sveriges kyrkor og nu senast forskningsprosjektet *Sockenkyrkorna – kulturarv og bebyggelse* har nedprioriterat provinsen Skånes kyrkor har lykkigtvis lokale krafter ryckt in, med navn som Carl Georg Brunius, Monica Rydbeck, Evald Gustafsson, Erik Cinthio, Rikard Holmberg og Siegrun Fernlund. Skånes kyrkor har genom åren belyst ur mange vinklar, men en aktuell oversikt har saknats.

Antikvarien og etnologen Caroline Ranby, som skrivit flera böcker, har nu utgivit *Skånes kyrkor. En kulturhistorisk resa genom 1000 år*. Boken inleds med ett förord og en kort inledning. Sedan følger sju huvudkapitel, som i kronologisk ordning beskriver ett urval av kyrkor – »Den tidigmedeltida kyrkan 1000–1250», »Den senmedeltida kyrkan 1250–1536», »Kyrkan 1537–1699», »1700-talets kyrka», »1800-talets kyrka» og »1900-talets kyrka». Alla kapitel är oppbygga på samma sätt med information om kyrkans ytre, inre og därefter dess inredning. Boken avslutas med korta kapitel om »Kyrkogården» og »Föränderligheten», med författarens tack, en litteraturlista, ordförklaringar samt person- og ortnamnsregister.

Skånes kyrkor har en tiltalende formgivning, den är lättläst og genomarbetad. Illustrationerna dominerar og det vore inte fel att kalla boken

en bilderbok. De mange fotografierna, alla tagna av författaren, är i sig värda utgivningen: Ranby är en professionell fotograf. Men teksten är problematisk.

Ranby ser kyrkan først og främst som en plats för historia, konststuppelevelse, ro og eftertanke. Kyrkan är primärt ett kulturarv, sekundärt just en kyrka. »Kyrkan är og bör vara ett museum, som i bästa fall också används för sitt religiösa syfte.» (s. 9). Og tanken med boken är att oppmärksamma kyrkans kulturhistoria, dess historiska og estetiska värden samt att förklara dess historiska utveckling. Budskapet är att varje kyrka är interessant og bevarandevärd (s. 10). Bokens perspektiv är antikvariens, inte teologens, arkeologens eller pilgrimens.

Bokens titel borde ha varit »Skånska kyrkor», för urvalet av eksempel är påfallande skevt. De fleste kyrkor som återkommer finns i västra og nordvästra Skåne, desto oftare ju närmre läsaren kommer Ranbys hemort Nyhamnsläge. Lite større spridning i urvalet av kyrkor hade gett boken større användbarhet som en oversikt. Og då syftet tydligen är att berätta om den historiska utvecklingen saknas viktig information om de tidiga trä- og stenkyrkorna, t.ex. Drottens og S:t Stefans i Lund, S:t Clemens i Helsingborg, om stadskyrkorna i Trelleborg, Simrishamn og Åhus og inte minst om alla skånska kloster (bortsett från Dalby). Det verkar som om ju längre bort en kyrka är från Nyhamnsläge, og ju mindre av den som står kvar ovan mark, desto mindre interessant är den för Ranby.

Bokens perspektiv är traditionellt konstvetenskapligt, då ulike former beskrivs, eksempel efter eksempel, hur saker såg ut med former og färger. Men det är en konsthistoria utan det som kenne-teknade den tidiga konstvetenskapen, där stilen var ett analytisk redskap för att forstå og forklara: kvar är stilen som en beskrivande etikett. Kyrkans utveckling som religiös byggnad med liturgi og symbolik behandlas inte heller. Og förhållandet till samhällsutvecklingen i stort nämns enbart i brede ordalag; de utvalda kyrkorna är inte avsedda att fungera som källor. Kvar blir byggnader og inventarier som estetiseras og där teksten dräller av adjektiv – varm, sirlig, vacker, stilig, sofistikerad, stilfull, völdig, storslagen, magnifikk, praktfull, ståtlig – og inte minst elegant.